

VELCÍ ARCHITEKTI 19. STOLETÍ

Brno 2008

Jiří Kroupa

Velcí architekti 19. století

I. Základní poznámky

Architektura 19. století má dodnes pro mnoho lidí pachut' nedostatku originality a napodobování historických stylů. Bylo to dáno již nejistotou samotných architektů v této době („V jakém stylu máme stavět?“), ale zejména ideologií moderních architektů, kteří svou tvůrčí činnost chápali jako vědomý protiklad k historickým stylům.

I.1 Stylové pojmy

Neostyly – pseudostyly: dodnes často používaná pojmenování, např.:
neoklasicismus, neogotika, neorenesance, neobarok, neorománský styl, ...

Renate Wagner-Rieger, rakouská historička umění vycházela ve své historické terminologii z pojmu historismus a vytvořila novou chronologii (u nás ji použil a dále rozpracoval především Pavel Zatloukal):

neoklasicismus jako základ

romantický historismus – přísný historismus – pozdní historismus a secese

I.2 Styly a stylové způsoby (srovnání termínů používaných v dějinách umění)

Neoklasicismus	romantický strukturální	do 1830
Romantický historismus	neorenesance (15. století) neogotika „obloukový“ (Rundbogenstil)	1830-1860
Přísný historismus	neorenesance (16. století) neogotika	1850-1880
Pozdní historismus	neobarok, neoromanika neogotika, neorenesance (německá, česká) groteska – secese	1880-1910

II. Dědictví pozdního 18. století

- a) „Revoluční“ architektura
- b) „Sentimentální“ architektura
- c) Polytechnika v Paříži, 1795

Objevitel „revoluční architektury“, **Emil Kaufmann (1897-1953)**, spojil tuto architekturu s principy moderní architektury: *Von Ledoux bis Le Corbusier*, 1933; *The Revolutionary Architects, Boullée, Ledoux and Lequeu*, 1952; *Architecture in the Age of Reason. Baroque and Postbaroque in England, Italy and France*, 1955.

II. 1 „Revoluční“ architektura – „sentimentální“ architektura

„Revoluční architekti“ pracují se základními geometrickými tvary (krychle, kvádr, koule, jehlan, apod.). Používají formy, které mají symbolický význam – tzv. „mluvící architektura“.

Charles de Wailly (1730-1798)

Louis-Étienne Boullée (1728-1799)

Claude-Nicolas Ledoux (1736-1806)

Jean François Chalgrin (1739-1811)

Ve střední Evropě tvořil určitou paralelu revoluční architektuře architekt Josefa II.:

Isidore Marcel Amandus Canevale / Gannaval (1730-1786)

II.2 Polytechnika versus klasika

a) Pařížská polytechnika byla založena 1795 jako nová technická vysokoškolská instituce pod vlivem pozdního osvícenství. Profesorem architektury zde byl Boulléův žák:

Jean Nicolas Louis Durand (1760-1834)

v letech 1802-1805 vydával svou učebnici, která se stala základem takřka celého školství 19. století; základní teze:

- „pravá krása se rodí ze zdařilé dispozice“
- projektování na základě elementů v pravoúhlé geometrické síti (přidávání částí do půdorysu, přidávání částí do vnějšího objemu)
- nové architektonické úlohy (muzeum, divadlo, společenský sál, nájemní dům).

b) Naopak na pařížské Škole výtvarných umění bylo preferováno studium antiky, egyptského umění; architekti směřovali spíše k vytváření klasických forem a proporcí. Z tohoto prostředí vyrostl styl Napoleonova císařství – empír:

Pierre-François-Léonard Fontaine (1762-1853)

1779 - studium; 1785 – pobyt v Římě

1799 – práce pro Napoleonovu manželku Josephinu (pozdější císařovnu)

1801 – vládní architekt; od roku 1806 – velké empírové projekty

1813 - 1815 císařský architekt

Charles Percier (1764-1838)

věnoval se zejména kresbě a různým dekorativním pracem

od roku 1792 se stal architektem pařížské Opery; od 1793 spolupracoval s Fontainem. Jejich spoluprací vznikl:

Zámek Malmaison (pro císařovnu Josefínu), triumfální oblouk Caroussel před Louvrem (podle Konstantinova římského oblouku), empírové dekorace v interiérech.

c) Neoklasicismus v ostatní Evropě:

Německo: *Friedrich Weinberenner (1766-1826); Friedrich Gilly (1772-1800)*

Anglie: *John Soane (1753-1837)* – interiéry; *John Nash (1752-1835)* - exteriéry

Itálie: *Giuseppe Valadier (1762-1839)*

Itálie a Rusko: *Giacomo Quarenghi (1744-1817)* – Subiaco u Říma; Petrohrad

Habsburská monarchie: *Pietro Nobile (1774-1854)* – původem ze severní Itálie, profesor na Vídeňské akademii

III. Romantický historismus

S romantickým historismem se setkáme v Evropě především v průběhu první poloviny a kolem poloviny 19. století. V architektuře této doby se ovšem setkáváme s různými přístupy k takovému historismu.

III.1 Idea – strukturální architektura

Architektura tohoto směru vychází především z klasiky, ale snaží se vypracovat nový styl, který by mohl být spojen s novými stavebními úlohami.

Karl Friedrich von Schinkel (1781-1841)

Nejvýznamnější představitel tohoto směru a jeden z nejvýznamnějších architektů první poloviny 19. století v Evropě vůbec. Usiloval o vytvoření „ideální architektury“ spojené s architektonickými řády, tak např.: dórský řád je spojen s pomníkovou a vážnou architekturou, iónský řád pro architekturu spojenou s uměním (muzea, divadla), korinský řád pro nejvíce vznešenou architekturu, „italský“ venkovský řád pro vily, pohledová cihla pro technické stavby, apod. Své návrhy vydával ve sbírce sešitů: *Sammlung architektonischer Entwürfe*, (1820-1837). Jeho nejvýznamnější stavby vznikly v Berlíně a na území bývalého Pruska (dolní Porýní, východní Prusy):

Neue Wache, 1816-1818 – dórský řád v průčelí

Altes Museum, 1823-1830 – iónský řád v průčelí

Friedrichswerder Kirche, 1824-1831 – neogotický styl

zámek Neuardenburg, 1822

královské stavby: *zámek Glienicke*, 1825; *Postupim – Římské lázně*, 1833

Bauakademie, 1832-1836

Německo:

Ludwig Persius (1803-1845) – spolupracovník Schinkelův u královského pruského dvora

Georg Moller (1784-1852) – pracoval v Darmstadtu, v Mohuči (divadlo)

Francie:

Jacques Hittorf (1792-1867)

Paříž: *domy na náměstí Étoile, Nádraží severní* (Gare du Nord)

Henri Labrouste (1801-1875) – představitel strukturální architektury; používal litinovou konstrukci, viditelnou v interiérech:

Paříž: *Knihovna sv. Jenovéfy* (St. Gènevieve)

Paříž: *Národní knihovna* (Bibliothèque Nationale) – čtenářská hala

Anglie:

Charles Barry (1795-1860) – v britském prostředí byl představitelem „klasického“, tj. neorenesančního stylu: *Traveller's Club*, 1829

Decimus Burton (1800-1881) – a) úpravy anglických parků v Londýně: *Regent's Park, Hyde Park* se vstupní triumfální bránou;

b) inženýrská architektura: skleník v *Kew Garden*, 1844-1848 (vzor pro skleník v liechtensteinské Lednici).

c) představitel „novořeckého“ stylu, např. budovy klasických pánských klubů: *Athenaeum a United Services*, 1828.

Joseph Paxton (1801-1865) – inženýr, tvůrce výstavního *Crystal Palace* na světové výstavě v Londýně (1851 výstavní hala, 1854 přepracována na skleník).

III.2 Romantický klasicismus a historismus

Velká část architektury romantického historismu se blíží historickým stylům, především antice a gotice, případně jiným historickým stylům. V těchto dílech se architekti snaží „vžít se“ do historického stylu, takový styl můžeme identifikovat, ale při bližším pohledu dobře rozpoznáme, že se nejedná o autentickou antiku, gotiku, apod.

Leo von Klenze (1784-1864) – mnichovský architekt; v některých svých stavbách se navíc skutečně snažil napodobit starý styl: *Propyleje v Mnichově*, *Valhala nad Dunajem u Řezna* (antika), *Königsbau* (základem budovy je florentské Palazzo Pitti, na fasádě jsou užity albertiovské pilastry);

originální práce jsou rovněž v Mnichově: *Alte Pinakothek* - obrazárna, *Palác Leuchtenberg*.

August Pugin (1812-1852) – britský architekt (francouzského původu), romanticky zdůrazňoval prioritu gotických a pozdně gotických (tudorovských) staveb nad současnými stavbami: *Londýn, budovy Parlamentu*, 1836-1860 (Charles Barry – základní koncept klasického půdorysu / August Pugin – neodetaily ve stylu pozdní gotiky).

Louis Visconti (1791-1853) – francouzský architekt italského původu; proslulý je především svým pozdním projektem *dostavby Louvru* (spojení Louvru a Tuilerii pro Napoleona III).

III.3 „Rundbogenstil“

Roku 1828 zveřejnil mnichovský architekt Heinrich Hübsch článek, nazvaný: „*In welchem Stile sollen wir bauen?*“ – V jakém stylu máme vlastně stavět? Odpověděl si: každá doba měla v minulosti svůj vlastní styl, pouze my jej nemáme (používáme styly minulých epoch). Proto je třeba vytvořit nám vlastní styl – nazval jej „obloukovým“, „arkádovým“ stylem. Sám přitom využil určité motivy z florentské renesance 15. století (někdy se tomuto stylu v minulosti říkalo nesprávně „neorománský“).

Heinrich Hübsch (1795-1863) – stal se významným zejména svou teoretickou rozpravou a svým „obloukovým stylem“. Tento styl se zejména šířil prostřednictvím mnichovské akademie. V habsburské monarchii jej využila katolická církev v oblasti Arcibiskupství vídeňského; rovněž se tak stalo u nás – *Brno Biskupský seminář*, první brněnská práce v Mnichově vyškoleného stavitele Josefa Arnolda.

III.4 Rakousko – Habsburská monarchie

V Habsburské monarchii se poměrně delší dobu udržoval neoklasicismus (jeho přívržencem byl kancléř, kníže Klement Lothar Metternich, který si v tomto stylu postavil svůj vídeňský palác ještě těsně před revolučním rokem 1848). Zájem o nové stavitelství, ale též o technologii výstavby a o nové materiály přinesl do Vídně Ludwig von Förster z Mnichova. Ve Vídni začal vydávat časopis *Allgemeine Bauzeitung*, který se stal nejdůležitějším časopisem, který se zasloužil o rozvoj architektonické kultury ve střední Evropě.

Ludwig von Förster (1797-1863) – vytvářel nejrůznější projekty od chrámů přes nájemní domy, vily až po urbanismus. Spolupracoval často se svým zetěm Theofilem von Hansenem: *Vídeň, Palác Tedesco; projekt urbanismu města Vídně; Brno a Morava: Kleinův palác, Augartencasino v Lužánkách, urbanismus města Brna, protestantský kostel na Rusavě, apod.*

Eduard van der Nüll (1812-1868)

Augustin Siccard von Siccardsburg (1813-1868)

- dvojice proslulých architektů romantického historismu:

Vídeň, Opera na Ringu;

Brno, První německé gymnázium (dnes JAMU) na Komenského náměstí.

Nejvýznamnějším areálem romantického historismu byl *Arsenal* – soubor vojenských budov s kasárnami, budovami velitelství a Historickým vojenským muzeem (celkový projekt: *Eduard van der Nüll a Augustin Siccard von Siccardsburg; muzeum: Ludwig von Förster a Theophil von Hansen*).

III.5 Architektonická teorie - Karl Bötticher

Do určité míry je možné vysvětlit snahy architektů 1. poloviny 19. století pomocí architektonické teorie Karla Böttichera (**Karl Bötticher, Die Tektonik der Hellenen, 1844**). Bötticher vytvořil svou teoretickou konstrukci jako určitý teoretický pendant k dílu tehdy proslulého architekta K. Fr. von Schinkela. Pokusil se zcela nově definovat architekturu pomocí termínu *tektonika*. Jejím prostřednictvím dochází především k propojení **tělesné formy** (Kernform) a **umělecké formy** (Kunstform) v jednotném *prostorotvorném organismu*. Vytvořená forma je současně naplněná obsahem a zjevuje určitou uměleckou ideou. Srov. stručné vyjádření Otto Wagnera ještě na konci století: „*každá stavební forma povstává z konstrukce a následně se stává uměleckou formou*“.

Od vzniku Bötticherovy koncepce začala posléze moderní architektura nově pracovat s takovými termíny jako jsou: stavební jádro, podstata, prostor, umělecká forma, „odívání“, očištění vnějšku „od nadbytečné dekorace“, apod. V praxi se však Bötticherův ideál jednotné stavby složené ze dvou forem začal zjednodušovat; obě formy byly od sebe oddělovány.

IV. Přísný historismus

S rozmachem znalosti historických stylů (a s rozmachem oboru dějin umění) se začal měnit vztah k těmto stylům. Architekti nyní studovali detaily historické architektury „objektivněji“ a využívali je poté pro své stavby. Používání těchto stylů bylo vedeno dvojí cestou: buď stavět tak, jak by stavěli staří architekti, kdyby byli postaveni před současné stavební úkoly – nebo rekonstruovat staré stavby do takové podoby, v jaké byly původně vystavěny.

IV.1 „Ratio“ a neorenesance

Nejcharakterističtějším stylem přísného historismu se stala neorenesance, studovaná zejména na památkách 16. století. Bylo přitom zdůrazňováno, že tato neorenesance vzniká „*novým rozvíjením renesance – nikoli nápodobou, ale zcela odlišným, antikou zušlechtěným způsobem*“ (vídeňský architekt Theophil von Hansen označoval svůj styl za „helénskou renesanci“. Nový styl nebyl chápán jako „ideální“ dovršení historické architektury (jako v době Schinkelově), ale vznikal racionální úvahou nad funkcí a symbolickým významem, které měly být vyjádřeny v architektonické úloze

Gottfried Semper (1803-1879) – nejvýraznější architekt 2. poloviny 19. století. Začínal v romantickém historismu, později pracoval především v Drážďanech. Účastnil se revoluce

roku 1848 a uprchl do Anglie. Zde se věnoval teorii uměleckého průmyslu. Později žil ve Švýcarsku a organizoval v Zurichu technické vysoké školství. V závěru své tvorby vypracoval několik projektů pro Vídeň. Zemřel v Římě.

a) první období – Drážďany:

Bautzen, Wendischer Turm (Serbska věž) + Alte Kaserne (Stara kaserna), 1841

Hamburg, "piazzetta", 1842

Drážďany, projekty královského fora od roku 1835 (Opera, 1842; Zwinger – muzeum)

b) druhé období -1850-1855, Londýn:

teoretický text - *Vier Elemente der Baukunst*, 1851

Crystal Palace, návrhy interiérů expozice, 1851

Stoke-upon-Trent, keramická škola (projekt 1853)

South Kensington – „kulturní forum“ prince Alberta, 1855

c) třetí období – Zurich:

Zurich, Polytechnika

Zurich, Severovýchodní nádraží (projekt 1861)

Winterthur, budova radnice

Mnichov: Richard-Wagner-Theater, 1864-1866 (neprovedený projekt)

d) závěrečné projekty:

Drážďany: Nové dvorní divadlo, 1871-1878

Vídeň, projekt na císařské forum, 1869 – projekt rozrušoval ideu Ringstrasse

Vídeň, Kunsthistorisches – Naturhistorisches Museum, 1872 – 1889/1891

Vídeň, Burgtheater, 1873-1888

Vídeň, Neue Burg, 1881-1923 (dokončováno podle odlišných neobarokních projektů)

Jeho vídeňské projekty přepracoval –zejména v exteriéru – architekt Karl Hasenauer do stylu pozdního historismu.

Významní architekti v ostatní Evropě

Francie:

Charles Garnier (1825-1898) – francouzský architekt, používající ve svých stavbách pompézní prvky neobarokního stylu:

Paříž, Opera (Le Palais Garnier), 1860 soutěž na stavbu, která měla být novým společenským centrem Paříže (končila u ní Avenue Napoléon a stála na křížení „velkých bulvárů“)

Monte Carlo, budova Kasína, Opery a Grand Hôtel de Paris, 1878

Střední Evropa:

Theophil von Hansen (1813-1891) – rakouský architekt („helénská renesance“ s prvky palladianismu):

*Vídeň, Parlament, Akademie výtvarných umění, Budova Musikvereinu (hudebního spolku)
Brno, Besední dům, Pražákův činžovní palác, Nemocnice u sv. Anny – 1871*

Ignác Ulmann (1822-1897) – český architekt; zpočátku pracoval v romantickém historismu pro šlechtické objednavatele: zámek *Chyš, Jirny*; na Moravě: altán v zahradě zámku *Čechy pod Kosířem*. Od 60. let 19. stol. vytvořil monumentální projekty přísného historismu: *Praha, budova České spořitelny / dnes Akademie věd na Národní třídě; Palác Lažanských s kavárnou Slavia; Prozatímní divadlo* (zbořeno při následné novostavbě); *Vyšší dívčí škola ve Vodičkově ulici* (dekorativní fasáda); budova *české Polytechniky* na Karlově nám.

Antonín V. /Viktor/ Barvitijs (1823-1901) – německo-český architekt, od roku 1854 pobýval v Římě: rekonstrukce *Palazzo Venezia* (1856-1867) pro potřeby rakouské vlády (od 1797 do 1916 byl palác v rakouském majetku). Po svém návratu se přihlásil k českému národnímu prostředí (na rozdíl od svého bratra, malíře Viktora Barvitijs):
Praha: Vila Vojtěcha Lanny, 1870-1872; Vila Moritze Gröheho na Vinohradech, 1870-1871; bývalé nádraží Františka Josefa I., 1871; kostel sv. Václava na Smíchově, 1880-1885.

Josef Zítka (1832-1909) – nejproslulejší architekt přísného historismu v Čechách; v letech 1859-1862 pobýval v Římě, později pracoval ve Vídni v ateliéru van der Nüll-Siccard. Jeho nejvýznamnější práce vykazují určitou inspiraci neobarokem:

Výmar, muzeum, 1863

Národní divadlo v Praze, 1868 (první stavba – spolupráce s Josefem Schulzem), 1883 (divadlo vyhořelo)

Rudolfinum, 1876-1884 – spolupráce s Josefem Schulzem

Josef Schulz (1840-1917) – architekt hodně akademického ražení v přísném historismu; zabýval se obnovou sgrafitových fasád, např. *obnova sgrafit Schwarzenberského paláce*, 1871-1872. Jeho významným dílem se stala rekonstrukce požárem zničeného *Národního divadla* (po 1883) a především: *Národní muzeum*, 1885-1891.

IV.2 Památková rekonstrukce a neogotika

Velkou událostí pro 19. století se stala dostavba gotické katedrály v Kolíně nad Rýnem. Trvala téměř celé 19. století, přičemž se při ní vytvořila takřka středověká huť, na níž se vyškolili postupně velcí neogotičtí architekti ze střední Evropy.

Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879) – proslulý francouzský architekt a památkář. Jako architekt využíval prvky strukturální konstrukce. Jako architekt-památkář restauroval středověké románské a gotické stavby: podrobně studoval způsob jejich konstrukce a výstavby a poté je rekonstruoval do podoby, „kterou mohly mít ve své době“ (*Vézelay, Notre-Dame v Paříži, Saint-Denis, St-Sernin v Toulouse* /1975-1976 byl chrám „derestaurován“/; *město a hradby Carcassone*).

Friedrich von Schmidt (1825-1891) – Vídeň, Radnice

Heinrich von Ferstel (1828-1883) – Vídeň, Votivkirche; Brno, Luteránský („červený“) kostel, Berglův palác.

Josef Mocker (1835-1899) – český architekt, Schmidtův žák:

dostavba Svatovítského dómu v Praze, od 1872 až do počátku 20. století

rekonstrukce hradu Karlštejna, 1886 (nedokončeno)

IV.3 Urbanismus v 19. století

a) *Vídeň, projekt roku 1859: Ludwig von Förster*

Základní urbanistickou myšlenkou, která byla schválena císařem a posléze od roku 1860-1861 i realizována, byla idea „okružní třídy – „**Ringstrasse**“ – která měla být vybudována na místě původních hradeb a volného koliště. Okružní třída byla tvořena širokým bulvárem, kolem něhož měly být postaveny významné veřejné a činžovní domy. S ohledem na předchozí revoluční události byly do systému okružní třídy zapojeny vojenské budovy: Alerská kasárna na severozápadním okraji třídy a monumentální Arsenal na jižním předměstí poblíž

Belvederu. Na okružní třídě byly posléze budovány velké stavby předními vídeňskými architekty:

Eduard van der Nüll a Augustin Siccard von Siccardsburg: Arsenal, Vídeňská opera
Theophil von Hansen: Burza, Parlament, budova Akademie výtvarných umění, budova Hudebního spolku, Heinrichshof (činžovní dům podnikatele Heinricha Drasche von Wartinberg)

Heinrich von Ferstel: Votivkirche (votivní kostel), Univerzita, Uměleckoprůmyslové muzeum
Friedrich von Schmidt: Radnice

Ve Vídni byla myšlenka „Ringstrasse“ zopakována na konci století při dalším rozšíření města: místo vnějšího pásu opevnění (Linien) byl vybudován tzv. Gürtel (pás) – vnější okruh opět spojující a oddělující předměstí od vnějších vídeňských obcí. Podle vídeňského vzoru byly zejména v habsburské monarchii vypracovávány regulační plány, jimiž byly zastavěny plochy po zbořených hradbách kolem městských center.

b) Paříž, George-Eugène Haussmann (1850-1871 prefekt departementu) + Napoleon III.

Od počátku 19. století byly proto opakovaně vyslovovány návrhy, jak vyčistit a ozdravit střed města (zejména ze strany utopických socialistů, Saint-Simonovců). Tyto návrhy však zůstaly pouze na papíře. Přestavbu zahájil teprve Louis Bonaparte, císař Napoleon III. V revolučním roce 1848 byl zvolen prezidentem nové, „druhé republiky“. Roku 1851 provedl státní převrat a prohlásil se císařem („druhé císařství“ 1852 – 1870). Takřka okamžitě zahájil velkorysou přestavbu Paříže: po boku mu stál hlavní realizátor celé přestavby pařížský prefekt (správněji „prefekt departementu Seine“, jehož byla Paříž hlavní součástí) **Georges-Eugène Haussmann (1809-1891)**. Oba společně vypracovali hlavní plány radikální a komplexní přestavby, která zahrnovala:

- prodloužení hlavní městské osy tvořené ulicí Rue de Rivoli a spojující náměstí Bastily na východě s náměstím Étoile na západě (původní myšlenka Napoleona I.);
- vyčištění středu Paříže a vybudování základního křížení (Boulevard Sébastopol);
- novým centrem se stala Opera a k ní směřující Avenue Napoleon (dnešní Avenue l'Opéra);
- vybudování systému „boulevardů“ (jež na sebe navazují: „Velké bulváry“, „Bulvár St-Michel“, „Bulvár St-Germain“) a „avenues“ (jež směřují k určitému bodu) s typizovanými činžovnými domy;
- vybudování sítě vodovodů a podzemních kolektorů (samočištění ulic, jež funguje dodnes);
- výstavba nových zahrad, hřbitovů a radnic jednotlivých městských částí.

Na těchto stavbách pracovali pod Haussmannovým vedením významní architekti-inženýři:

Ludovico Visconti: dostavba Louvru, 1851;

Charles Garnier, budova Opery, 1861-1875;

Victor Baltard (1805-1874): Beaubourg-pařížská tržnice (litina a sklo), 1852-1858

Adolphe Alphand: Bois de Boulogne (Buloňský lesík, 1854); Park Butes-Chaumont

Gabriel Davioud, inspektor uličních promenád (1823-1881), kašna St-Michel

c) Řím po roce 1870

O tom, kde bude hlavní město sjednocené Itálie se od počátku italského království (1861) diskutovalo; nakonec padla volba na Řím. V tomto případě byl nutný modernizační zásah do struktury starověkého a renesančně-barokního města. Ne vždy se tak stalo k dobru starobylého města, navíc výstavba probíhala již v **monumentálních stylech pozdního**

historismu:

- nová zástavba na místě Vily Ludovisi roku 1879: Via Vittorio Veneto a činžovní domy a hotely kolem ní (Palazzo Margherita- velvyslanectví USA, 1890);

- nová uliční osa protínající střed města: Corso Vittore Emanuele II – dvě paralelní ulice: Via Venti Settembre a Via Nazionale (Palazzo delle Esposizioni, 1878- pro umělecké výstavy);

- nová náměstí: před Diokleciánovými thermami kruhové Piazza dell'Esedra, v blízkosti S. Maria Maggiore obdélné Piazza Vittorio Emanuele II (oba projekty architekt Gaetano Koch).

d) Brno ve druhé polovině 19. století

Vídeňský i pařížský model byl určující i pro dvě urbanistické přestavby města Brna. Zde došlo ke zrušení pevnosti roku 1859 a následovalo postupné boření hradeb. Roku 1861 nechala městská rada vypracovat něco jako „studie proveditelnosti“ rozšíření města na zbořených hradbách: jednu projektoval **Ludwig von Förster** (jako samostatnou variantu vídeňského modelu), druhou městský inženýr *Johann Lorenz*.

Roku 1862 byla vypsána urbanistická soutěž, které se účastnili přední brněňští architekti:

Moritz Kellner (1824-1909)

Franz Neubauer (1824-1881)

Josef Arnold (1824-1887)

Brněňský urbanismus byl posléze roku 1863 určen „definitivním“ regulačním plánem, který vypracoval Franz Neubauer se svými spolupracovníky. Na nově vytvořených třídách byly

stavěny veřejné a činžovní domy podle projektů významných vídeňských architektů: Besední dům, Pražákův palác, Nemocnice u sv. Anny (Theophil von Hansen), Luteránský „červený“ kostel, palác Johanna Bergla (Heinrich von Ferstel), Zemský dům I. (Anton Hefft-Robert Raschka); tyto stavby byly doplněny brněnskými autory: Kellnerův nájemní dům (Moritz Kellner) a palác Albrechta Kaunitze (Josef Arnold).

IV.3 Architektonická teorie Gottfrieda Sempera

Gottfried Semper vytvořil svou teoretickou koncepci oproti Bötticherovi v široce rozvržené teorii stylu („Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten, oder Praktische Aesthetik“, 1861-1863). Historik umění Hans Tietze stručně poukázal na rozdíl: pro Böttichera je v architektuře nejdůležitější tektonické, pro Sempera naopak „*překonání tektonického*“. V architektuře je pro Sempera **prostorový pocit** důležitější než pouhá konstrukce – ta je součástí struktivně-technického významu stavby. Pro architekturu je ovšem příznačná určitá slavnostnost a nálada vyvolávaná prostorem. Ten je ovšem více než pouhé místo vymezené ohradou, zdí nebo konstrukcí: má totiž význam struktivně-symbolický, neboť na jeho prožívání má značnou důležitost materiálová „inkrustace“, kterou vnímáme dříve než konstrukci. Odtud pochopíme základní Semperovy termíny:

„*Prinzip der Bekleidung*“ – princip odívání v architektuře je důležitý právě proto, že architektura je nezávislá od pouhé konstrukce. Ta je „maskovaná“ použitým materiálem („maskování však nepomůže, pokud za maskou je věc nesprávná nebo maska na ničem nespočívá“).

Transformace materiálu – každý materiál je zpracováván na základě svých vlastních stylových požadavků a poté je postupně transformován: materiální se vyvíjí do formálního, duchovního a do volně hravého. Adolf Loos tohoto postulátu využil při své kritice pozdního historismu: „Je tedy chybou, pokud je umělecký motiv kopírován nebo napodobován v odlišném materiálu“.

„*Historický funkcionalismus*“ – struktivně-symbolický význam architektury vychází jednak z lidské přirozenosti a jejích potřeb a touhy, jednak z tělesné přirozenosti materiálu (a postupné transformace formy v jiném materiálu).

V. Pozdní historismus

V pozdním historismu jsou užívány nejrůznější historické styly. Hodně je používáno neobaroka, ale též je nově objeven „neorománský“ styl, různé styly národní („německá

renesance“, „česká renesance“), dekorativně manýristické, apod. Kromě toho dochází k míšení těchto stylů, takže nejdůležitějším termínem se v architektonické teorii a kritice stává osamostatněná „umělecká forma“, případně „malebnost“ – „pitoresknost“. Právě eklektické spojování stylů tohoto období bylo nejvíce kritizováno novou generací moderních architektů.

V.1 Neobaroko

Neobarokní zaměření pozdního historismu se v Evropě projevuje zejména ve velkých monumentálních stavbách, které usilovaly většinou o symbolickou, až šovinistickou oslavu národního státu.

a) Německo a Itálie

Paul Wallot (1841-1912)

Berlin, Říšský sněm, 1884-1894

Guglielmo Calderini (1837-1916)

Řím, Palazzo di Giustizia, 1889-1910

velký čtvercový portikus před San Paolo fuori le mura, 1892 - klasicizující

Gaetano Koch (1849-1910)

Řím, Palazzo della Banca d'Italia, 1886-1904

Řím, Piazza dell'Essedra (kruhové podle pařížského Mansartova vzoru), Piazza Vittorio Emmanuele II (čtvercové podle turínského Juvarrova vzoru)

Il Vittoriano - Památník Viktora Emanuela II., 1885-1911: architekt Giuseppe Sacconi (1854-1905, po jeho smrti pokračoval ve stavbě Gaetano Koch a další stavitelé.

b) Rakousko-Uhersko

Antonín Wiehl (1846-1910), český architekt využívající především prvků „české renesance“ se sgrafitovými podstřešními lunetami. V závěru svého díla používal více některých neobarokních stylových prvků:

Praha, bývalá Spořitelna královského města Prahy, 1892-1894 – v blízkosti Klementina

Ve Vídni se v 80. letech 19. století prosadila tendence využití neobarokních forem jako jednotného stylu pro nadnárodní monarchii. Vzorem byla architektura Gian Lorenza

Berniniho a Johanna Bernharda Fischera von Erlach, jak je popularizoval umělecký historik Albert Ilg (jenž se v některých svých novinových článcích, propagujících neobarok, podepisoval jako „mladý Bernini“). Neobarok měl rovněž oficiální dvorskou podporu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este.

Karl von Hasenauer (1833-1894), nazývaný v dobových publikacích „Makartem vídeňské architektury“. 1873 světová výstava Proslul zejména dílčím přepracováním Semperových projektů pro Vídeň:

Vídeň, Kunsthistorisches Museum, Naturhistorisches Museum

Vídeň, Hofburgtheater

Hermesvilla na předměstí Vídně, 1882-1886

Friedrich Ohmann (1858-1927), rakouský architekt; na doporučení Alberta Ilga vyučoval v letech 1889-1899 v Praze na Uměleckoprůmyslové škole; později působil ve Vídni jako jeden z hlavních představitelů zdejšího neobaroka.

Liberec, muzeum, 1897-1898

Praha, Hotel Central, 1901

Vídeň, Neue Burg, podíl na stavbě v letech 1899-1906

Vídeň, Stadtpark – úprava nábřeží, 1903-1906

Vídeň, Neue Burg – vídeňský Hofburg byl dostavován nejprve proti městu. Michaelský trakt, který nebyl v baroku postavený, byl dobudován teprve v letech 1889-1893 Ferdinandem Kirschnerem v mírně pozměněné formě oproti projektu z 18. století.

V té době byl již projektována dvojice nových traktů (ve formě exeder) – „**Neue Burg**“ – podle projektu *Gottfrieda Sempera a Karla Hasenauera*. Ten vedl počáteční práce jednoho křídla. Po jeho smrti vedli stavbu jeho žáci *Bruno Gruber a Otto Hofer* v letech 1894-1897. Poté, v letech 1897-1899, prováděl změny v projektu *Emil von Förster*. Roku 1899 se stal hlavním architektem Hofburgu *Friedrich Ohmann*. Ten se však dostal do sporu s arcivévodou Františka Ferdinanda d'Este a byl roku 1906 vystřídán *Ludwigem Baumannem*. Ten stavěl budovu do roku 1923; poté byla práce zastavena a projekt již zůstal nedokončen.

V.2 Neorománský styl (od 1876)

Jednotlivé motivy románské architektury se v 19. století objevovaly již dříve. Poprvé se však v úplnosti objevil nový neorománský styl v Paříži na chrámové stavbě. Nový styl byl užíván především v sakrálních stavbách.

Paul Abadie (1812-1884)

Paříž, Sacre Coeur na Montmartru, od 1876 – inspirace kopulovými chrámy v Akvitánii

V.3 Eklekticismus

Charakteristickým projevem pozdního historismu se stal na sklonku 19. století eklekticismus. Architekti používali množství různých historických stylů na jedné stavbě, kombinovali dekoraci v interiéru, apod. Nejznámějšími projevy pozdního historismu v tomto ohledu byly budovy, vystavěné králem *Ludwigem II. Bavorským* (vládl v letech 1864-1886):

Neuschwanstein, romantický zámek, od roku 1869: architekt Eduard von Riedel (1813-1885), v pozdní fázi pokračoval Georg von Dollmann (1830-1895);

Lindenhof, neobarokní zámek s podzemní Venušinou grottou, od 1874: architekt Georg von Dollmann;

Herrenchiemsee, zámek na ostrově, kopie ústřední budovy Versailles, 1878-1886: architekt Georg von Dollmann.

Klasickým příkladem podobného eklekticismu u nás může být na Moravě zámek hrabat Seilernů v **Lešné u Zlína**: projekt Johann Mick, 1888.

V.4 Technika a struktura

V rámci pozdního historismu se ovšem objevují rovněž stavby, které pracují s novými materiály – zejména s ocelí a s novými dekoračními technikami – secese, Jugendstil. Současně se objevují nové stavební formy, založené na novém pojetí struktury a sestavování elementů při projektování; v takovém okamžiku stojíme před počátkem moderní architektury.

a) Inženýrská architektura

Gustave Eiffel (1832-1923), francouzský inženýr:

mosty Bordeaux, 1858; *Porto*, 1877

Paříž, Bon Marché (obchodní dům), 1886

Paříž, Eiffelova věž, 1889

John Fowler-Benjamin Baker – skotští inženýři:

The Forth Bridge, Edinburgh, 1883-1890

Giuseppe Mengoni (1829-1877):

Milano, Galerie Viktora Emanuela II. (monumentální pasáž), 1865-1877

b) Hnutí Arts and Crafts a teorie domu v zahradě

Philipp Webb (1831-1915), anglický architekt a dekorátor

Red House u Londýna, 1859: pro Williama Morrisa, stavba z červených pohledových cihel, nepravidelný půdorys, neogotické elementy a zasazení do přírody (počátek zahradního domu).

Ebenezer Howard (1850-1928) - roku 1898 vydal své dílo o *zahradním městě*, utopický projekt samostatných menších měst na venkově.

Charles Annesley Voysey (1857-1941) – jeden z nejvýznamnějších projektantů „domů v zahradě“.

Teoretický koncept zahradního domu:

M. H. Baillie-Scott: House and Garden, 1906 (do češtiny přeložil a vydal Zdeněk Wirth, 1910) – podstatný význam pro ohlas zahradního domu v českém prostředí, srov. tvorba Dušana Jurkoviče, Jana Kotěry, aj.

Hermann Muthesius (1861-1927): Das Englische Haus 1904-1905.

c) Struktura a „odkrývání pravého jádra“

Julien Guadet (1834-1908), francouzský architekt a pedagog; vyučoval na Škole krásných umění v Paříži *nový způsob dějin architektury* – nikoli formální a stylové detaily, ale způsob sestavování staveb, tvorba prostorů a zkoumání půdorysné dispozice ve vztahu k hmotě stavby.

Otto Wagner (1841-1918), rakouský architekt, jenž ve své práci prošel architekturou od pozdního historismu k moderně:

pozdní historismus: činžovní domy Wien - Stadiongasse (1882), Lobkowitzplatz (1884);

neoklasicismus: 1886 – první vila Wagner, činžovní dům Universitätsstrasse (1886);

monumentalismus: 1890/94 – Vídeňská městská dráha, 1894 – Ankerhaus am Graben;

secese: 1898 – Karlsplatz, Linke Wienzeile (dva domy, Majolikahaus);

modernismus se secesními prvky: 1905 – am Steinhof, Poštovní spořitelna, 1912 Druhá vila Wagner.

